

استفاده ایران از شرکت‌های پوششی در مقابله با تحریم‌های خارج از شورای امنیت در پسا برجام (از منظر مسؤلیت بین‌المللی)

محمود سرابی^۱ سعید عباسی^۲

- چکیده

کشورهای هدف تحریم همواره با مشکلات اقتصادی هدمند و زیان بار مواجه می‌شوند که می‌بایست برای برون رفت از این تهدید با ابزارهای حقوقی و غیرحقوقی مبارزه کنند. یکی از شیوه‌های معمول در بی اثرسازی تحریم‌ها، استفاده دولت‌ها از شرکت‌های پوششی برای مقابله با تحریم و مرتفع ساختن مشکلات اقتصادی - تجاری بوده اما به خاطر اینکه اساس حقوق بین‌الملل به پایبندی تعهدات با حسن نیت استوار می‌باشد لذا بحث مسؤلیت بین‌المللی، یک عامل بازدارنده در رفتار و اعمال دولت‌ها تلقی شده و مانع همکاری آنها با کشورهای هدف تحریم واقع می‌گردد. این تعهد قبل از شکل‌گیری کمیسیون مسؤلیت بین‌المللی دولت‌ها، در بند ۵ ماده ۲ منشور نیز تصریح گردیده که «کلیه اعضاء در هر اقدامی که سازمان برطبق این منشور به عمل آورد به سازمان همه گونه مساعدت خواهند کرد و از کمک به هر کشوری که سازمان ملل متحد علیه آن اقدام احتیاطی یا قهری به عمل می‌آورد خودداری خواهند نمود». اما از آنجا که بحث مقاله حاضر، مسؤلیت بین‌المللی دولت ایران و شرکت‌های پوششی در مقابله با تحریم‌های خارج از شورای امنیت سازمان ملل در پسا برجام می‌باشد لذا موضوع بند ۵ ماده ۲ منشور منتفی به نظر رسیده و سوال مهم این است که آیا دولت‌ها، سازمان‌ها و شرکت‌های پوششی در مقابله با تحریم‌های خارج از شورای امنیت سازمان ملل نیز دارای مسؤلیت هستند یا خیر! و آیا کشورهایی که بر خلاف اصول ملل متحد با اعمال تحریم‌های یک جانبه موجب خسارت‌های شدید اقتصادی به کشورها و دولت‌ها می‌شوند هم دارای مسؤلیت بین‌المللی هستند یا خیر!

کلیدواژگان:

تحریم - مسؤلیت بین‌المللی - شورای امنیت - برجام - شرکت‌های پوششی

۱- کارشناس ارشد حقوق بین‌الملل (نویسنده مسؤل). Sarabi_kish@yahoo.com

۲- استادیار و مدرس دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب. Saeid.abasi1207@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۶/۲۹ نوع مقاله: پژوهشی (۹۰-۷۵).

— مقدمه

«مسئولیت بین‌المللی دولت، موضوع بسیار مهم در حقوق بین‌الملل است که ناشی از ماهیت نظام حقوق بین‌الملل و اندیشه تساوی حاکمیت دولت‌ها است. این موضوع بیانگر آن است که رفتار خلاف دولت، مسئولیت آن را در پی خواهد داشت و باید خسارت وارده را جبران نماید. بنابراین همیشه میان عمل، خسارت و تعهد به جبران آن رابطه‌ای وجود دارد؛ به طوری که اهمیت و جایگاه مسئولیت در جامعه بین‌المللی به مراتب بیش‌تر از جامعه داخلی است. چرا که جامعه بین‌المللی محیطی است که کشورها بر اساس حاکمیتشان آزادانه تصمیم می‌گیرند و این امر به طریق اولی به آزادی برابر با سایر کشورها برخورد پیدا می‌کند. بنابراین کشورهای که اعمال خلاف مقررات حقوق بین‌الملل را انجام می‌دهند، ملزم به جبران خسارت می‌باشند. دولت ایالات متحده آمریکا نیز با اعمال تحریم‌های اقتصادی یک جانبه مغایر با مقررات حقوق بین‌الملل، قطعنامه‌های سازمان ملل متحد و اسناد حقوق بین‌المللی نرم و توافقات دوجانبه از این امر مبرا نبوده است» (قائم پناه، ۱۳۹۷: ۲۲۰).

یا به بیان دیگر می‌توان گفت «مسئولیت بین‌المللی یکی از اساسی‌ترین نهادهای حقوقی بین‌المللی است که موجد حق و تکلیف برای اعضای جامعه بین‌المللی بوده و جزء قواعد اولیه نظام بین‌المللی محسوب می‌شود. در مسئولیت بین‌المللی، عمده توجه‌ها به مسئولیت دولت‌ها معطوف است که زمینه ساز استقرار حاکمیت قانون در جامعه بین‌المللی می‌باشد. از این رو، قائل شدن به مسئولیت بین‌المللی برای دولت‌ها باعث نظام‌مندی حقوق بین‌الملل است، دولت‌ها در جامعه بین‌المللی دارای حاکمیت و صلاحیت می‌باشند و از آنجا که آنها در جامعه بین‌المللی زندگی می‌کنند، باید حقوق یکدیگر را رعایت نموده و اگر دولتی در اثر رفتار خود موجب ورود خسارت به دیگر تابعان فعال حقوق بین‌الملل گردد یا یک تعهد بین‌المللی از سوی یکی از این تابعان نادیده انگاشته و موجب نقض یک تعهد بین‌المللی شود این تابعان با مطرح نمودن آن رفتار می‌توانند مسئله مسئولیت و نقض یک تعهد بین‌المللی دولت وارد کننده خسارت را پیش بکشند» (حیدرقلی‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۱۹).

مسئله تحریم‌های یک جانبه آمریکا علیه ایران و استفاده ایران از شرکت‌های پوششی برای مقابله با تحریم‌ها موضوع جدیدی نیست که به‌عنوان یک پدیده به آن نگاه کرد اما با توجه به تفاهم‌های انجام

یافته و مکتوب در قالب نشست‌های وین که منجر به تدوین یک سلسله برنامه‌های اعتماد ساز ما بین ایران و گروه ۵+۱ به نام برجام گردید و متعاقب آن با قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت ذیل فصل هفتم منشور ملل متحد رسمیت یافت، چالش توقف همکاری آمریکا در برجام موجب اعمال مجدد تمامی تحریم‌های یک جانبه تعلیق شده در برجام گردید که عملاً این برنامه را با شکست مواجه نمود. از آنجا که اعمال تحریم‌های یک جانبه و چند جانبه خارج از شورای امنیت برابر بند (۱)، (۲) و (۳) ماده یک و بند (۴) ماده ۲ منشور اساساً با اصول ملل متحد مغایر می‌باشد طبیعتاً دولت‌ها الزامی به تبعیت و اجرای چنین اقداماتی علیه دولت هدف تحریم نداشته و در صورت نقض چنین اقداماتی مسؤولیت بین‌المللی حقوقی به همراه ندارد. مع‌الوصف جمهوری اسلامی ایران برای برون رفت از مشکلات اقتصادی ناشی از تحریم‌های یک جانبه و چندجانبه احتمالی در پسا برجام مجبور به استفاده از شرکت‌های پوششی به جهت مقابله با تحریم‌ها می‌باشد.

– مفهوم شرکت‌های پوششی

شرکت‌های پوششی، صرف نظر از عنوان و کارکرد خود به منظور یاری رساندن و بی اثر سازی تهدیدات پیش آمده از قبیل تحریم یا توقیف اموال برای دولت‌ها و اشخاص اقدام می‌نمایند. «چنین شرکت‌ها یا مؤسساتی اگر چه تحت مالکیت دولت بوده و بدین ترتیب تحت کنترل دولتی قرار دارند، اما شخصیت حقوقی مستقلی از دولت دارند و علی‌الظاهر رفتار آنها به دولت قابل انتساب نیست مگر آنکه به اعمال برخی اقتدارات دولتی در مفهوم (ماده ۵) اقدام کرده باشند. آشکار است که دولت ممکن است خواه از طریق ارائه رهنمودهای خاص یا اعمال کنترل بر یک گروه بتواند مسؤول اعمال آن قلمداد گردد. در مورد هر قضیه باید با توجه به حقایق همان قضیه تصمیم گرفت به ویژه مواردی که به رابطه میان دستورات صادره یا کنترل و هدایت اعمال شده و رفتار مورد شکایت می‌پردازند. سه واژه بکار رفته در ماده ۸ یعنی (دستورات)، (هدایت) و (کنترل) از یکدیگر جدا هستند و لذا برای احراز مسؤولیت، اثبات یکی از آنها کفایت می‌کند» (ابراهیم گل، ۱۳۹۷: ۶۸).

– تحریم‌های یک جانبه آمریکا

«تحریم‌های یک جانبه علیه ایران با گروگان‌گیری اتباعت آمریکایی در ایران آغاز گردید. در ۱۴ نوامبر ۱۹۷۹ جیمی کارتر اولین دستور اجرایی در خصوص مسدود کردن دارایی‌های ایران در ایالات متحده را وضع نمود^۱ تحریم‌های بعدی پس از انفجار پایگاه نظامی ایالات متحده در بیروت در سال ۱۹۸۴ وضع شد که در آن حادثه ایران به اتهام حمایت از حزب الله به عنوان گروه تروریستی در خرید کالاهای با استفاده دوگانه با قابلیت استفاده در ساخت تسلیحات با محدودیت مواجه شد. همچنین شرکت‌های آمریکایی را از فعالیت در استحصال نفت خام ایران برای فروش به ایالات متحده ممنوع نمود^۲ در سال‌های بعد روند تحریم‌های یک جانبه علیه ایران گسترش پیدا کرد. در سال ۱۹۸۷ به دنبال اتهام «حمایت از تروریسم» آمریکا علیه ایران، رونالد ریگان با صدور فرمان اجرایی^۳ تحریم‌های کامل‌تری علیه ایران وضع نمود. مطابق با این دستور اجرایی خرید کالا از ایران به میزان یک میلیارد دلار ممنوع شد. مهم‌ترین بخش این سند مربوط به قسمتی است که شرکت‌های آمریکایی از خرید نفت ایران برای فروش به مصرف کنندگان داخلی ایالات متحده ممنوع شدند. با این حال آن‌ها می‌توانستند برای مشتریان خارجی خود به خریداری نفت ایران مبادرت نمایند» (فرحی، ۱۳۹۶: ۷۴).

«از ابتدای دهه ۹۰ میلادی تلاش دولت آمریکا برای همراه کردن کشورهای اروپایی برای اعمال تحریم علیه ایران آغاز گردید. در سال ۱۹۹۶، با وضع قانون تحریم علیه ایران و لیبی (داماتو - کندی)، تحریم‌های نفتی شدت گرفت. مطابق با این قانون، شرکت‌های خارجی که در صنعت نفت ایران بیش از ۴۰ میلیون دلار سرمایه‌گذاری نمایند از طرف ایالات متحده مجازات خواهند شد. این مجازات‌ها عبارتند از: عدم اعطای وام بیش از ۱۰ میلیون دلار، محرومیت از مجوزهای صادرات و عدم امکان منعقد نمودن قرارداد با دولت آمریکا، محدودیت سرمایه‌گذاری در سال ۱۹۹۷ به ۲۰ میلیون دلار تبدیل شد.

¹ - Executive Order 12170 Available on: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions>, accessed 5.21.2016.

² - Harvard belfer center for science and international affairs. (2015) sanctions against iran: a guide to targets, terms, and timetables. Harvard kennedy school. P: 42.

³ - Executive order 12613, October 30 1987, 52 fr 41940, prohibiting imports from iran, available on: <http://www.archives.gov/federal-register/executive-orders/> 1987.html.

برای نظارت بر اجرای این تحریم‌ها اداراتی هم در نظر گرفته شده است. مسؤولیت نظارت بر حسن اجرای تحریم‌های مصوب شورای امنیت، تحریم‌های هدفمند و یک جانبه در ایالات متحده آمریکا بر عهده «اداره بخش اطلاعات مالی و تروریسم وزارت خزانه داری» است که از دو بخش «اداره کنترل دارایی‌های خارجی» و «مرکز اجرای جرائم مالی» تشکیل شده و مدیر اطلاعات ملی موظف است هر شش ماه به وزرای خارجه، بازرگانی، خزانه داری و کمیته‌های مرتبط در کنگره گزارشی را در رابطه با کشورهایی که به استناد نهادهای جاسوسی در زمینه قاچاق دریایی، صادرات مجدد یا تحویل فناوری حساس به ایران دخالت دارند، ارائه دهد (فرحی، ۱۳۹۶: ۷۵).

«گذشته از موارد فوق دستور اجرایی ۱۳۲۲۴ (صادره در ۲۳ سپتامبر ۲۰۰۱ مربوط به اشخاص متهم به حمایت از تروریسم) و دستور اجرایی ۱۳۳۸۲ (صادره در تاریخ ۲۸ ژوئن ۲۰۰۵ مربوط به افراد و سازمان‌های متهم به حمایت از برنامه هسته‌ای و موشکی ایران)^۱ از بخش‌های مهم نظام تحریم شکل گرفته توسط ایالات متحده به شمار می‌روند که متعاقب آن قانون تحریم جامع ایران (مصوب ۱ جولای ۲۰۱۰)، قانون تحریم ایران (مصوب سال ۱۹۹۶) را اصلاح کرده و ممنوعیت سرمایه‌گذاری را به شکلی سازمان یافته تر سامان دهی می‌کند^۲. متعاقباً دستور اجرایی ۱۳۵۵۳ در ۲۸ سپتامبر ۲۰۱۰ در مورد مقامات ایرانی مسئول در نقض حقوق بشر وضع شد^۳. در جولای ۲۰۱۰، باراک اوباما طی دستوری شرکت‌های داخلی و خارجی برای فروش بنزین به ایران یا برای تهیه تجهیزات برای افزایش ظرفیت پالایش نفت را تحریم کرد.

اوباما با این اقدام قانون اچ.آر. ۲۱۹۴ را به عنوان یک ابزار قدرتمند در برابر توسعه برنامه هسته‌ای ایران و حمایت از تروریسم مطرح نمود. دستور اجرایی ۱۳۵۷۴ در ۲۳ می ۲۰۱۱ تحریم‌های بیشتری علیه اشخاصی که تحت شمول قانون تحریم ایران قرار داشتند، وضع کرد. متعاقب آن دستور اجرایی

^۱ - Executive order 13382, blocking property of weapons of mass destruction proliferators and their supporters, june 29, 2005, available on: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/programs/documents/wmd.pdf>.

^۲ - comprehensive iran sanctions, accountability, and divestment act (cisada0, us department of state, available on: <http://www.state.gov/e/eb/esc/iransanctions/docs/160710.htm>, accessed 5.21.2016.

^۳ - - Executive order 13553, blocking oroperty of certain persons with respect to serious human rights babuses by the government of iran and taking certain other actions, September 28,2010.

۱۳۵۹۰ در ۲۱ نوامبر ۲۰۱۱ که به رییس جمهور اجازه داد علیه افرادی که در بخش‌های انرژی و پتروشیمی در ایران فعال هستند، تحریم‌هایی را وضع کند» (فرحی، ۱۳۹۶: ۷۶).

«بخش ۱۲۴۵ قانون دفاع ملی برای سال مالی ۲۰۱۲ مصوب ۳۱ دسامبر ۲۰۱۱ که تحریم‌های یک جانبه‌ای علیه بانک مرکزی ایران وضع نموده^۱ و دستور اجرایی ۱۳۵۹۹ در ۶ فوریه ۲۰۱۲ که کلیه اموال دولت و موسسات مالی ایرانی را مسدود نمود بود^۲ مجدداً دستور اجرایی ۱۳۶۰۶ در ۲۳ آوریل ۲۰۱۲ دارایی افرادی که در نقض فاحش حقوق بشر از طریق تکنولوژی اطلاعات نقش داشته اند، در ایالات متحده مسدود و تعلیق نمود^۳.

تحریم حوزه نفت و انرژی نیز با دستور اجرایی ۱۳۶۲۲ به تاریخ ۳۰ جولای ۲۰۱۲ در خصوص مجوز تحریم‌های در حوزه نفت و انرژی تشدید شد. که متعاقباً دستور اجرایی به شماره ۱۳۶۲۸ در تاریخ ۹ اکتبر ۲۰۱۲ وضع شد که در مورد اجرای بعضی از تحریم‌های قانون کاهش تهدید ایران و وضعیت حقوق بشر سوریه ۲۰۱۲ و تحریم‌های الحاقی ایران است» (فرحی، ۱۳۹۶: ۷۷).

– تحریم‌ها از نظر ضمانت اجرا (اجباری – اختیاری)

«تحریم‌ها ممکن است به موجب تصمیم شورای امنیت سازمان ملل اتخاذ شوند که در این صورت «اجباری» تلقی می‌شوند یا اجرای آن‌ها به اختیار دولت‌ها واگذار شود که در این صورت «اختیاری» قلمداد می‌گردند. تحریم‌های سازمان ملل ممکن است بنا به توصیه مجمع عمومی (همانند قطعنامه ۵۰۰، مورد ۱۸ مه ۱۹۵۱ در خصوص تحریم تسلیحاتی بر ضد مناطق کنترل شده به وسیله چین و کره شمالی اتخاذ شود که اجرای این توصیه‌ها جنبه الزامی ندارد.

نوع دوم از تحریم‌ها، تحریم‌هایی هستند که مطابق فصل هفتم منشور برای حفظ و تأمین صلح و امنیت جهانی از سوی شورای امنیت اتخاذ تصمیم شده و به استناد ماده ۲۵ منشور و بند ۲ ماده ۴۸ برای همه دولت‌ها لازم‌الاتباع می‌باشد. کلیه قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت همانند تحریم زیمباوه

¹ - US national defense authorization act for fiscal year 2012, sec. 1245.

² - Executive Order 13599 of February/2012, blocking property of the government of Iran and Iranian financial institutions.

³ - Executive order 13606, blocking the property and suspending entry into the United States of certain persons with respect to grave human rights abuses by the governments of Iran and Syria via information technology, April 22, 2012.

در ۱۹۶۶، تحریم تسلیحاتی آفریقای جنوبی در ۱۹۷۷، تحریم‌های یوگسلاوی سابق در ۱۹۹۱، تحریم نفتی عراق طی قطعنامه ۶۶۱ در ۱۹۹۰ و اخیراً ۴ قطعنامه از شش قطعنامه تصویبی علیه ایران که در برگیرنده تحریم‌های اقتصادی است. این اختیار محدود به تحریم دولت‌ها نبوده بلکه بر ضد گروه‌های تهدید کننده صلح و آرامش جهانی نیز قابل اعمال است که نمونه‌هایی از آن در تحریم گروه‌های مسلح مانند خمرهای سرخ در کامبوج ۱۹۹۲، یونیتا در آنگولا، ۱۹۹۳، طالبان افغانستان و صرب بوسنی مسبوق به سابقه است.

ماده ۳۹ منشور ملل متحد مقرر می‌دارد: «شورای امنیت وجود هرگونه تهدید علیه صلح، نقض صلح، یا عمل تجاوز را احراز و توصیه‌هایی خواهد نمود یا تصمیم خواهد گرفت که برای حفظ یا اعاده صلح و امنیت بین‌المللی به چه اقداماتی بر طبق مواد ۴۱ و ۴۲ باید مبادرت شود». طریق اجرای این تدابیری در فصل‌های ششم (حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات) و هفتم (اقدام در صورت تهدید علیه صلح و بر هم زدن صلح و عمل تجاوزکارانه) پیش‌بینی گردیده است» (فرحی، ۱۳۹۶: ۶۷).

ماده ۴۰ منشور در مقام تبیین تدابیر بازدارنده مقرر می‌کند: «به منظور جلوگیری از وخامت وضعیت، شورای امنیت می‌تواند قبل از آن که بر طبق ماده ۳۹ توصیه‌هایی بنماید یا درباره اقداماتی که باید معمول گردد تصمیم بگیرد. از طرف‌های ذینفع بخواهد اقدامات موقتی را که شورای امنیت ضروری یا مطلوب تشخیص می‌دهد انجام دهند. اقدامات موقتی مذکور به حقوق یا ادعاها یا موقعیت طرف‌های ذینفع لطمه‌ای وارد نخواهد کرد. شورای امنیت تخلف در اجرای اقدامات موقتی را چنان که باید و شاید در نظر خواهد گرفت». اما مهم‌ترین ماده ای که به شورای امنیت اختیار اعمال اقداماتی ولی نه از نوع نظامی (که آخرین مرحله اقدام شورای امنیت که در مواد ۴۲ تا ۵۰ پیش‌بینی گردیده است) بلکه اقتصادی آن را می‌دهد، ماده ۴۱ منشور است که می‌گوید: «شورای امنیت می‌تواند تصمیم بگیرد که برای اجرای تصمیمات آن شورا مبادرت به چه اقداماتی که متضمن به کارگیری نیروی مسلح نباشد لازم است و می‌تواند از اعضای ملل متحد بخواهد که به این قبیل اقدامات مبادرت ورزند. این اقدامات ممکن است شامل متوقف ساختن تمام یا قسمتی از روابط اقتصادی و ارتباطات راه آهن، دریای، هوایی، پستی، تلگرافی، رادیویی و سایر وسایل ارتباطی و قطع روابط سیاسی باشد».

بدین ترتیب برخلاف میثاق جامعه‌ملل، منشور سازمان ملل متحد مسؤلیت توسل به تحریم اقتصادی و نظامی را فقط به شورای امنیت محول می‌کند. این ماده به‌عنوان یکی از مظاهر پیشرفت نظام حقوقی جامعه بین‌المللی، به منزله انتقال صلاحیت توسل به تحریم اقتصادی از دولت‌ها به سازمان ملل متحد و سلب اقدام شخصی دولت‌هاست به نوعی که حتی در مواردی که شورای امنیت از تصمیم گرفتن در این باره خودداری کند یا به عللی از جمله رأی منفی یکی از اعضای دائمی شورا یا عدم حصول اکثریت موفق به تصویب قطعنامه نشود دولت‌های عضو این سازمان نخواهند توانست متوسل به تحریم اقتصادی شوند» (فرحی، ۱۳۹۶: ۶۹ - ۶۸).

– مسؤلیت بین‌المللی مقابله با تحریم‌ها

در نگاه حقوقی به انواع تحریم‌ها، بر اساس منشور ملل متحد، دولت‌ها برابر ماده ۲۵ منشور فقط ملزم به اجرای تصمیمات شورای امنیت هستند و تحریم‌ها یا تصمیم‌های سایر دولت‌ها هیچ اجباری برای دولت دیگر فراهم نمی‌کند مگر بر اساس تعهدات معاهده‌ای یا قراردادی که اصل استقلال و اختیار دولت‌ها منعقد شده باشد.

به‌عنوان مثال استدلالی که موافقان تحریم اقتصادی آمریکا در رابطه با قانون داماتو - کندی می‌کنند این است که در این قانون از اتباع و شرکت‌های آمریکائی خواسته شده تا در معاملات خود با دیگر اتباع، شرکت یا کشورهای بیگانه تعهد طرف مقابل را مبنی بر عدم تجارت در زمینه‌های مشخص شده با ایران بخواهد. به عبارتی ساده‌تر این قانون از تمام تابعان ایالات متحده آمریکا می‌خواهد تا ضمن معاملات خود با شرکت‌های خارجی این شرط را ضمن عقد به طور صریح یا ضمنی بگنجانند که شرکت خارجی از سرمایه‌گذاری در صنعت نفت ایران خودداری نماید. این استدلال برای توجیه تحریم ثانویه این قانون ذکر شده است.

در واقع این عده معتقد هستند مجازات‌های احتمالی اعمالی توسط آمریکا که شامل قطع تجارت شرکت‌های آمریکائی با آنهاست ناشی از آن می‌شود که خود شرکت‌های خارجی قبلاً این تعهد را به طور شرط ضمن عقد با شرکت‌های آمریکائی پذیرفته‌اند. بنابراین آمریکا اصرار می‌ورزد تا شرکت‌ها و اتباع آمریکائی در تجارت‌های خود این شرط ضمن عقد را که از قانون داماتو منبث می‌شود را در نظر داشته باشند و همچنین به طرف مقابل گوشزد نمایند که در صورت عدم رعایت قانون داماتو از

تجارت‌های بعدی با شرکت آمریکائی طرف قرارداد محروم خواهند شد. بنابراین از این منظر تحریم ثانویه از اعتبار حقوقی کافی و بین‌المللی برخوردار است.

این استدلال را اگر خواهیم در قالب یک فرض قراردادی تصور نمائیم به این شکل است که فرض، دولتی با شرکت بوئینگ آمریکا قرارداد واردات قطعه هواپیما امضا می‌کند که یکی از شروط قرارداد، ممنوعیت فروش آن قطعه به ایران باشد. در این صورت دولت متخلف از شروط قرارداد مسؤول عواقب ناشی از نقض تعهد قراردادی می‌باشد.

اما در حالت کلی، دولت‌ها صرف عمل نکردن به تحریم‌های یک جانبه و چند جانبه خارج از شورای امنیت، هیچ مسؤولیت بین‌المللی از منظر حقوقی ندارند و تبعیت از تحریم‌های خارج از شورای امنیت دولت‌ها، بستگی به روابط سیاسی بین دولت‌های درگیر در موضوع می‌باشد. از این رو دولت هدف تحریم چنانچه بخواهد با تحریم‌های شورای امنیت مقابله کند، هم خود و هم دولت‌های مساعدت کننده دارای مسؤولیت بین‌المللی بوده و ممکن است تحت تصمیمات شورای امنیت نیز واقع شوند.

یکی از مسائل مهم در احراز مسؤولیت بین‌المللی یک دولت، مطابقت با ماده ۱۳ کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسؤولیت بین‌المللی دولت می‌باشد. ماده ۱۳ بیان می‌دارد: «فعل دولت نقض تعهد بین‌المللی محسوب نمی‌شود مگر آنکه در زمان وقوع فعل، تعهد مزبور برای آن دولت لازم الاجرا باشد. در حقوق بین‌الملل، اصل مذکور در ماده ۱۳ نه تنها ضروری بلکه مبنای کافی برای مسؤولیت محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، به محض آنکه مسؤولیت در نتیجه فعل متخلفانه بین‌المللی ایجاد شد، دیگر انقضای بعدی آن تعهد بر این امر تأثیری ندارد خواه در نتیجه خاتمه معاهده‌ای باشد که نقض شده یا نتیجه یک تغییر در حقوق بین‌الملل باشد. از این رو دیوان در قضیه Northern cameroons اظهار داشت:

اگر در طی دوره اعتبار قیومت، دولت دارای قیومت با نقض مفاد موافقت نامه قیومت اعمالی را انجام دهد که به دیگر دولت عضو ملل متحد یا یکی از اتباع آن صدمه وارد شود، ادعای جبران خسارت با خاتمه قیومت از بین نمی‌رود.

به همین ترتیب در داوری قضیه Rainbow warrior، دیوان داوری رأی داد که اگر چه تعهد معاهده ای ذیربط با گذشت زمان خاتمه یافته است، مسؤولیت فرانسه برای نقض تعهدهای سابقش همچنان باقی است» (ابراهیم گل، ۱۳۹۷: ۹۵).

از این رو تحریم‌های یک جانبه و چند جانبه‌ای که در برجام و قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت قید گردیده است، تازمانی که بند ۱۲ قطعنامه علیه ایران اعمال نگردیده برای دولت‌ها لازم الاجرا نبوده و طبیعتاً مسؤولیتی هم نخواهد داشت اما در صورت اعمال بند ۱۲ قطعنامه ۲۲۳۱، حتی تحریم‌های خارج از شورای امنیت که در پیوست ب قطعنامه موجود است به قانونیت ماده ۲۵ منشور برای دولت‌ها مسؤولیت‌آور خواهد بود.

– مسؤولیت بین‌المللی شرکت‌های پوششی در مقابله با تحریم‌ها

دولت‌ها در مواجهه با فعل متخلفانه دولت خارجی مجبور به دفاع از خود می‌باشند، علی‌رغم اینکه توسل به زور برابر بند ۴ ماده ۲ منشور ممنوع می‌باشد اما دفاع مشروع قهری برابر ماده ۵۱ منشور نیز اجازه داده شده است. اما دولت‌ها در اقدام متقابل محدود به رعایت اصل تناسب می‌باشد، لذا نمی‌توان صرف قرارگرفتن در هدف تحریم، با دولت تحریم‌کننده وارد اقدام نظامی شد. ماده ۲۲ کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسؤولیت بین‌المللی دولت‌ها در خصوص اقدام متقابل بیان می‌دارد: در صورتی که فعل مغایر تعهد بین‌المللی دولت نسبت به دولت دیگر به عنوان اقدام متقابل علیه دولت اخیر انجام شده باشد در صورت صحت اقدام مذکور و تا حدی که فعل مذکور مطابق فصل دوم بخش سوم اتخاذ شده باشد وصف متخلفانه بین‌المللی آن زائل می‌گردد.

«در برخی شرایط، ارتکاب فعل متخلفانه بین‌المللی توسط دولت می‌تواند توجیهی برای دولت زیان‌دیده باشد که برای توقف آن فعل و جبران خسارت وارده به اقدامات متقابل غیر قهری مبادرت ورزد. ماده ۲۲ به این وضعیت از منظر شرایط رافع وصف متخلفانه بودن فعل توجه می‌کند. رویه قضائی، رویه دولتی و دکترین این نظریه که اقدامات متقابلی که دارای یک سری شرایط شکلی و ماهوی باشند می‌توانند مشروع باشند را تأیید می‌کنند. دیوان در قضیه Gabcikovo-nagymaros project آشکارا پذیرفت که اقدامات متقابل ممکن است رفتاری را که «در پاسخ فعل متخلفانه بین‌المللی قبلی دولتی

دیگر و علیه آن دولت انجام می‌شود» و در غیر این صورت غیر قانونی تلقی می‌شود توجیه کند مشروط بر آنکه یک سری شرایط وجود داشته باشد» (ابراهیم گل، ۱۳۹۷: ۱۳۹).

«هنگامی که اقدامات متقابل مطابق ماده ۲۲ اتخاذ شوند، تعهد مبنایی معلق نمی‌شود چه برسد به اینکه خاتمه یابد. رفتار مورد بحث موقتاً آنهم به دلیل ویژگی آن به عنوان یک اقدام متقابل، فاقد وصف متخلفانه می‌شود، اما تنها مشروط بر اینکه و تا زمانی که شرایط ضروری مبادرت به چنین اقداماتی وجود داشته باشد. این شرایط در فصل دوم بخش سوم آمده‌اند و ماده ۲۲ به آنها اشاره می‌کند اقدامات متقابل به عنوان واکنشی در برابر رفتار متخلفانه بین‌المللی دولت دیگر تنها در ارتباط با آن دولت قابل توجیه است. عبارت «تا حدی که» و اقدامات متقابلی که علیه دولت مسؤؤل اتخاذ می‌شوند در این ماده بر این امر تأکید می‌کنند. عملی که علیه دولت ثالثی انجام می‌شود مشمول این تعریف نبوده و نمی‌تواند به عنوان اقدام متقابل پذیرفته شود. از سوی دیگر تأثیرات غیر مستقیم یا تبعی اقدامات متقابل بر اشخاص ثالث که خود نقض مستقل هرگونه تعهد در قبال آنها به شمار نیاید، اقدام متقابل را از محدوده ماده ۲۲ خارج نمی‌کند.

اقدامات متقابل تنها رافع وصف متخلفانه بودن فعل در روابط میان دولت زبان‌دیده و دولت مرتکب فعل متخلفانه بین‌المللی است. این اصل آشکارا در قضیه *cysne* ابراز شد. در آن قضیه، دیوان داوری تأکید کرد که: «مبادرت به تلافی که اصولاً عملی مغایر حقوق بین‌المللی تلقی می‌شود، تنها در صورتی که در پاسخ به اقدامی مشابه که مغایر آن حقوق باشد قابل پذیرش است. تلافی تنها علیه دولت تحریک کننده مجاز است. تردیدی نیست که ممکن است اقدامات تلافی جویانه که علیه دولت متخلف صورت می‌گیرند اتباع یک دولت ثالث را تحت تاثیر قرار دهند. اما این نتیجه غیر مستقیم و تبعی است که در عمل دولت زیان‌دیده سعی می‌کند از آن احتراز کند یا تا حد امکان آن را محدود کند» (ابراهیم گل، ۱۳۹۷: ۱۴۰).

با این اوصاف، چنانچه دولتی هدف تحریم یک جانبه یا چندجانبه خارج از شورای امنیت واقع گردد بر اساس همین قاعده حقوقی می‌تواند اقدامات متقابل برای مقابله با تحریم اعم از ایجاد شرکت‌های پوششی نماید و نظر به اینکه از منظر حقوقی الزامی برای تبعیت از آنها وجود ندارد، شرکت‌های پوششی

که در مقابله با تحریم فعالیت می‌کنند نیز از منظر حقوقی فاقد مسؤلیت هستند. در خصوص ایران نیز، چه قبل از برجام و چه بعد از برجام، مقابله با تحریم‌های خارج از شورای امنیت، هیچ مسؤلیت بین‌المللی برای دولت و شرکت‌های پوششی نخواهد داشت مگر اینکه بند ۱۲ قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت در پسابرجام توسط شورای امنیت اعمال شود. در این شرایط، نظر به اینکه تمامی تحریم‌های یک جانبه و چندجانبه خارج از شورای امنیت که در قالب برجام وارد قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت شده اند از اعتبار ماده ۲۵ منشور برخوردار خواهند شد.

– نتیجه گیری

کشورهای هدف تحریم همواره با مشکلات اقتصادی هدفمند و زیان بار واقع می‌شوند که می‌بایست برای برون رفت از این تهدید با ابزارهای حقوقی و غیرحقوقی مبارزه کنند. یکی از شیوه‌های معمول در بی‌اثرسازی تحریم‌ها، استفاده دولت‌ها از شرکت‌های پوششی برای مقابله با تحریم و مرتفع ساختن مشکلات اقتصادی – تجاری بوده اما بخاطر اینکه اساس حقوق بین‌الملل به پایبندی تعهدات با حسن نیت استوار می‌باشد لذا بحث مسؤولیت بین‌المللی، یک عامل بازدارنده در رفتار و اعمال دولت‌ها تلقی شده و مانع همکاری آنها با کشورهای هدف تحریم واقع می‌گردد. این تعهد قبل از شکل‌گیری کمیسیون مسؤولیت بین‌المللی دولت‌ها، در بند ۵ ماده ۲ منشور نیز تصریح گردیده که «کلیه اعضاء در هر اقدامی که سازمان برطبق این منشور به عمل آورد به سازمان همه گونه مساعدت خواهند کرد و از کمک به هر کشوری که سازمان ملل متحد علیه آن اقدام احتیاطی یا قهری به عمل می‌آورد خودداری خواهند نمود» اما از آنجا که بحث پژوهش حاضر، مسؤولیت بین‌المللی دولت ایران و شرکت‌های پوششی در مقابله با تحریم‌های خارج از شورای امنیت سازمان ملل در پسا برجام می‌باشد لذا موضوع بند ۲ ماده ۵ منشور منتفی و سوال مهم این بود که آیا دولت‌ها، سازمان‌ها و شرکت‌های پوششی در مقابله با تحریم‌های خارج از شورای امنیت سازمان ملل نیز دارای مسؤولیت هستند یا خیر!

با تحقیق و بررسی جامع در خصوص «استفاده ایران از شرکت‌های پوششی در مقابله با تحریم‌های خارج از شورای امنیت در پسا برجام از منظر مسؤولیت بین‌المللی» نتایج قابل تأملی که حاصل گردید، درگیر بودن دولت جمهوری اسلامی ایران با یک بحران جهانی می‌باشد. تبدیل شدن برجام به قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت موجب گردیده تا تمامی تحریم‌های یک جانبه و چند جانبه خارج از شورای امنیت که قبل از برجام ماهیت غیرقانونی داشته، بعد از صدور قطعنامه توسط شورای امنیت، در صورت اعمال بند ۱۲ قطعنامه موصوف قانونیت یابد.

در صورت قانونیت تحریم‌های خارج از شورای امنیت در قطعنامه ۲۲۳۱، نظر به اینکه دولت‌ها برابر ماده ۲۵ منشور ملل متحد ملزم به تبعیت از تصمیمات شورای امنیت هستند، می‌بایست به تمامی اقدامات انجام یافته عمل نمایند. با این وصف، همان‌گونه که مقابله با تحریم‌های شورای امنیت برای

دولت‌ها مسؤولیت آور است، طبق ماده ۸ کمیسیون حقوق بین‌الملل هر شرکت یا نهادی در قالب پوششی به قصد کمک به دولت هدف تحریم قدم بردارد نیز مسؤولیت بین‌المللی پیدا می‌کند چرا که در واقع، دو اصل منشور ملل متحد را نادیده گرفته است. اولی بند ۵ ماده ۲ منشور و دومی ماده ۲۵ منشور ملل متحد. از این حیث، جمهوری اسلامی ایران با استفاده از ظرفیت بند ۳ ماده ۲ و بند یک ماده ۳۳ منشور باید بدنبال راه حلی باشد تا هرچه سریع تر تنش‌های پیش آمده بین ایالات متحده امریکا و خود را کاهش دهد.

منابع و ماخذ

کتاب‌ها

- ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۹۷) مسئولیت بین‌المللی دولت (متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل) چاپ ۱۰، تهران: شهردانش.
- راجرزیل مالرب، آنتونی پ.و (۱۳۸۷) قواعد کاربردی حقوق مخلصات مسلحانه، ترجمه کمیته ملی حقوق بشر دوستانه، چاپ دوم، انتشارات امیر کبیر: تهران.
- ضیائی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۱) حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ ۱۷، تهران: گنج دانش.
- فرحی، حسین (۱۳۹۶) مشروعیت تحریم‌های نفتی علیه ایران در ترازوی حقوق بین‌الملل، چاپ اول، قم: ابتکار دانش.
- موسی زاده، رضا (۱۳۹۷) سازمان‌های بین‌المللی، چاپ بیست و هفتم، تهران: نشر میزان.
- مقتدر، هوشنگ (۱۳۸۴) حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ دهم، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه: تهران.
- نژندی منش، هیبت الله و صلح چی، محمد علی. (۱۳۹۵) حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات بین‌المللی، چاپ پنجم، تهران: میزان.

مقاله‌ها

- ادیبی، اکبر و حبیبی، همایون. (۱۳۹۴) اصل تناسب در اتخاذ تحریم‌های اقتصادی، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۶ (۲۱۲ - ۱۸۹).
- بیگ زاده، ابراهیم. (۱۳۷۹) مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال نقض حقوق بشر، مجله تحقیقات حقوقی شماره ۲۹ (۳۰۷ - ۲۵۵).
- پیرقلی، مهدی (۱۳۹۸) ماهیت برجام و عدم قابلیت خروج از منظر حقوق بین‌الملل، مجله پژوهش بین‌الملل، دوره اول، شماره اول (۱۲۶ - ۱۰۰).
- جاوید، احسان (۱۳۹۳) مشروعیت اعمال تحریم‌های اقتصادی یک جانبه در حقوق بین‌الملل با تأکید بر تحریم‌های یک جانبه آمریکا علیه ایران، همایش ملی ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه.
- حیدرقلیزاده، جعفر و قائم پناه، صمد. (۱۳۹۷) مسئولیت بین‌المللی دولت ایالات متحده آمریکا از اعمال تحریم‌های یک جانبه علیه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی تخصصی علوم سیاسی، سال ۱۴، شماره ۴۳ (۲۴۶ - ۲۱۹).
- رضایی، صالح پیش رباط (۱۳۸۹) مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در پیش‌گیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز، فصلنامه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۱ (۱۳۸ - ۱۲۱).

- رنجریان، امیرحسین و فرحزاد، مهسا. (۱۳۹۴) تحولات عناصر تشکیل دولت: از مؤثر بودن به مشروعیت، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۴، شماره ۲ (۲۷۲-۲۵۵).
- زهرانی، مصطفی (۱۳۷۶) تحریم اقتصادی از نظر تا عمل، مجله سیاست خارجی، سال یازدهم شماره اول (۲۸-۱۷).
- زمانی، سید قاسم و میرزاده، منالسادات. (۱۳۹۱) مسؤلیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال اعمال شرکت‌های خصوصی از منظر رویه‌ی قضایی و داوری بین‌المللی، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۴۰ (۱۴۰-۱۱۵).
- زمانی، سید قاسم و غریب آبادی، کاظم (۱۳۹۶) واکای قانونی بودن و مشروعیت تحریم‌های یک جانبه اقتصادی به موجب حقوق بین‌الملل، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۷۲ (۱۲۹-۹۳).
- ظهیری، صمد و مولوی، مهران (۱۳۹۶) دولت در نظام بین‌الملل، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، دوره ۳، شماره ۲ (۸-۱).
- لعل‌علیزاده، محسن. (۱۳۹۴) تحریم از منظر حقوق بین‌الملل، سومین کنفرانس اقتصاد در شرایط تحریم، بابل سر، شرکت پژوهشی صنعتی طرود شمال.
- ملاکریمی، امید و جلالی، محمود، رئیسی، لیلا. (۱۳۹۶) تحلیل حقوقی قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت و رابطه آن با برجام، فصلنامه مطالعات حقوقی، دوره ۴۷، شماره ۴ (۱۰۲۱-۹۹۵).
- ولیزاده، اکبر (۱۳۹۰) رهیافت‌ها و نظریه‌های کارایی تحریم در اقتصاد سیاسی بین‌المللی، فصلنامه سیاست، دوره ۴۰، شماره ۱ (۳۶۵-۳۴۹).

سایت‌ها

https://www.civilica.com/Paper-IECEUS03-IECEUS03_037.html.

منابع انگلیسی

- Abbot Kenneth W(1987).Economic Sanctions and International Terrorism.Vand.J. Transnat'l .
- Baldwin , David(1985) . Economic Statecraft . Princeton : Princeton University Press.
- Carter, barry e (1988) international Economic sanctions: improving the haphazard us legal regime. Cambridge: Cambridge university press.
- Von Furstenberg George M, (1991). "Scoring the success of sanctions "Journal Open Economies Review Issue(1990). Volume 2, Number 3 / October.
- Wallenstein Peter . A Century of Ec- Helm. Sarah. "Crisis in the Gulf: Iraq Can Sell Gold and Smuggle to Defeat Sanction", Independence, Nov.